

Aysel İsfəndiyar qızı Şükürova ²³

İNGİLİSDİLLİ KINO DİSKURSUN SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏRİ

Giriş: Müasir insan multimedia dünyasında yaşayır və məlumatı fərqli mənbələrdən qəbul edir. İnformasiya qaynaqlarının təhlili həm linqvistik, həm də ekstralingvistik amilləri, koqnitiv və çoxaspektli diskursiv faktorların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alır. Belə növ nümunələr arasında zəngin qaynaqlardan bəhrələnən, yeksənəkliyi inkar edən, həmçinin ahənglə qurulmuş mürəkkəb bir əsər sayılan kinonun təhlili xüsusi yer tutur.

Kino əyləncəli, o cümlədən maarifləndirici spesifikasiya olan, tamaşaçının dilinə, mədəniyyətinə təsir göstərən populyar sənət növü kimi həm fərdin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin şüurunda dünya haqqında təsəvvürləri formalaşdırır, müxtəlifnövlu məlumat kanallarına çıxış açır, etnososioloji və etnomədəni normalar çərçivəsində verbal, həmçinin qeyri-verbal davranışlar vasitəsilə insanlara başqa dil mədəniyyətinə qər qolmağa imkan verir.

“Kinonun meydana gəlməsini bir tərəfdən elmi-texniki tərəqqi, digər tərəfdən isə incəsənətin teatr, musiqi, rəngkarlıq, ədəbiyyat kimi sahələrinin inkişafı şərtləndirmişdir. Yəni kino cəmiyyətin sosial inkişafı və onun mədəni-mədəni tələbatının artması nəticəsində yaranmışdır” [2, s.66].

Eyni zamanda kino yarandıqdan sonra, cəmiyyətin inkişafının növbəti mərhələlərində semiotik sistemlər arasında özünəməxsusluğu, mühümlüyü ilə seçilən televiziyanın təşəkkülü və inkişafına güclü tökən vermişdir.

Bu barədə Q.M.Məhərrəmli yazır: *“... kütləvi ünsiyyət və informasiya vasitəsinə çevrilən TV formalaşma prosesində qəzetdən və radiodan çox şey əxz etmişdir. Lakin sosial funksiyasına görə informasiya verilməsinin audio-vizual vasitəsi olan TV gerçəkliyi əks etdirmək üçün kinonun ifadə vasitələrini, kinematografin uzun illər ərzində işləyib hazırladığı “qrammatikanı” mənimsəmişdir. Hadisələri hərəkətdə verən, həyatın ən təkrarsız məqamlarını göstərən bilən kinodan televiziya emosional təsirin çox güclü vasitələri də gəlmişdir. Görüntü ekrana xeyli düürüstlük vermişdir”* [3, s.24]. Buna görə də kino TV və digər mədəni, kommunikativ, interaktiv işarələr sistemi ilə daim qarşılıqlı əlaqədədir.

Kino mətni və kino diskurs bir-birinə yaxın anlayışlardır, amma fərqli xüsusiyyətləri də çoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, filologiyanın fəal inkişaf edən sahələri çərçivəsində ayrı-ayrı linqvistik vahidlərin ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilməsi məsələsi həmişə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə anlayışlara həm də mətn kateqoriyası aiddir. Mətnin formalaşması, fəaliyyəti barədə fikirlər dilçiliyin xüsusi bir sahəsini təşkil edir.

I.V.Arnold *“Müasir ingilis dilinin üslubiyyəti”* adlı kitabında yazır:

“... bəzən mətnin heç olmasa iki sözdən ibarət olması haqqında eşidilən fikir tamamilə məntiqsizdir: mətn operativ (kommunikativ) vahid kimi bilavasitə sözlərə bölünə bilməz, mətn cümlələrlə segmentləşir” [5, s.55].

Sitatdan göründüyü kimi, mətnin strukturunda ilkin olaraq leksemlərin, ifadələrin mövcudluğu nəzərə çarpsa da, bir linqvistik vahid kimi onun özək kateqoriyası məhz cümlədir. Belə ki, mətni yaradanın amalı məlumatın ötürülməsində, həmçinin açar ideyanın təqdimatında məna tamlığını gerçəkləşdirməkdir. Bu prosesi dəstəkləyən əsas segmentlər isə cümlələrdir.

Fənlərəsas elmlərin kəsişməsi fonunda meydana çıxan yeni ideyalar diskurs fenomeni ilə bağlıdır. Diskursun formalaşması sosial kontekstdən və cəmiyyət üzvlərindən asılıdır. Məsələn, dilçiliyə həsr olunmuş *“Böyük ensiklopedik lüğət”* də diskurs belə səciyyələndirilir: *“... məqsədyönlü sosial davranış kimi nəzərdə tutulan nitq...”* [6, s.136-137]. Deməli, ünsiyyət zamanı ayrı-ayrı fərdlərin situativ kontekstdən asılı olaraq təqdim etdikləri nitqi və onun yaranma prosesini məhz diskurs şərtləndirir. Buna görə də diskurs real həyatla bağlıdır.

“İzəhlə tərcüməşünaslıq terminləri” lüğətində diskurs haqqında qeyd edilir: *“... fransız dilində ənənəvi olaraq “mühakimə”, “fikir yürütmə” mənalarında işlədilib. 50-ci illərdə E.Benvenist söyləmə nəzəriyyəsini hazırlayaraq diskursu nitqin xarakteristikası kimi müəyyənləşdirir: “Birincinin müəyyən şəkildə ikinciyyə təsir etmək cəhdi”* [1, s.19]. Göründüyü kimi, diskurs pragmatik niyyətdən asılı olaraq nitqin spesifik tərəflərinə təsir edərək onu dəyişə bilər.

Kommunikasiya nəzəriyyəsi prizmasından məsələyə yanaşsaq qeyd edə bilərik ki, burada məlumat mübadiləsi həm danışanı, yəni adresantı, həm də dinləyeni, yəni adresatı nəzərdə tutur. Diskurs sosial kontekstdə gerçəkləşərkən məhz mətnlərə əsasən segmentləşir. Bunun üçün məlumatı ötürən cəmiyyətdəki hər hansı bir institutun və ya sosial qrupun nümayəndəsi olmalıdır.

Deməli, kino diskurs kino mətnindən daha geniş anlayışdır, funksional imkanları daha çoxdur, çünki o həm filmi, həm də onun təfsirini, məqsədini özündə ehtiva edir, habelə oxşar rabitəli parçalardan ibarət olan bir neçə mikromətnin vahid birləşməsidir.

Eyni zamanda həm film mətni, həm də kinodialoq strukturca xətti törəmələrdir, vaxta əsasən nizamlanaraq ciddi şəkildə determinə olunublar. Beləliklə, kino mətninin araşdırılması dilçiliyin predmeti kontekstindən kənara çıxdıqca, onun linqvistik mövzusunun sərhədi genişləndikcə kino diskurs yaranır.

Film mətnlərinin növlərinə həm bədii, həm də sənədli əsərlər aiddir; onların hamısının konseptual strukturunda açar konseptlər vasitəsilə yaranan müvafiq bilik modelləri təqdim olunur. Bu məsələyə konseptologiya, linqvokulturologiya, koqnitivistika nöqtəyi-nəzərdən baxmaq mümkündür.

Kino diskursda konseptlər dinamikada və koqnitiv modellərdə təzahür etdiyinə görə zəngin konseptual metaforlar yaranır. *“Koqnitiv linqvistlər hesab edirlər ki, idrak konkretədən abstrakta doğru qurulur və konkret sahələr mücərrəd domenlərin yaradılmasında iştirak edən metaforik proseslər üçün mənbə sahələri kimi fəaliyyət göstərir”*

²³ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası

[7, s.52]. Bədii film mətnlərinin nümunələri əsasında əsas konseptlərin verballaşma xüsusiyyətlərini, eləcə də film janrlarının özünəməxsusluğunu təhlil etmək olar.

F.Y.Veysəlliyyə görə, “*Dil insana öz davranışını və başqalarının davranışını öyrənməyə kömək edir*” [4, s.73]. Ən kəskin düşüncələrimiz, ən uğurlu hərəkətlərimiz, ən böyük sevinclərimiz və dərin kədərimiz hər şeyin ölçüsü sayılan fiziki varlığımızdan qaynaqlanır. Təfəkkür isə bütöv bir cəmiyyətə adaptasiya olunmuş orqanizmdə mövcud olduğuna görə dil və koqnitiv mexanizmlər mürəkkəb vəhdətdədir.

Koqnisiyanı və davranışları müəyyən edərək insan həyatında dildə fiksə olunmuş dəyərlərin mahiyyətini üzə çıxarmaq olar. Belə yanaşma lingvistikadan koqnitivliyə keçiddir. Beləliklə, hər bir fərdin mədəni filtrlər konsepsiyası formalaşır ki, bunlar da öz növbəsində kino diskursun qavrayışına vasitəçilik edir. Demək, kinonun öyrənilməsinin predmeti, koqnitiv əsasları böyük əhəmiyyət kəsb edən mədəni şüur ilə bağlıdır.

İngilisdilli kino diskursun səciyyəvi xüsusiyyətlərini daha da ətraflı şərh etmək üçün bir sıra nümunələrə nəzər yetirək:

“... *there is nothing like the sight of an amputated spirit. There is no prosthetic for that*” [11].

(Amputasiya olunmuş ruhun görüntüsünə bənzər heç bir şey ola bilməz. Bunu əvəz edən protez yoxdur!)

Yuxarıda təqdim olunmuş konseptual metafora işlənən “*to amputate*” və “*prosthetic*” ləksemləri tibbi sahəyə aid olan terminlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son onilliklər ərzində koqnitiv dilçilik yeni perspektivli elmi istiqamət sayılır. Onun çərçivəsində metaphor üslubi vasitə kimi deyil, əksinə insan təfəkkürünün forması kimi qəbul edilir.

Məhz koqnitiv dilçiliyə görə metaforun müəyyən edilməsi, təhlili həm fərdi, həm də qrup şəklində, o cümlədən milli səviyyədə insanın özünüdərkini formalaşmasının əsasını təşkil edən psixi proseslərin öyrənilməsi yoludur. Bu da öz növbəsində müəyyən sosial qrupun dil daşıyıcılarına xas olan mədəni və psixoloji xüsusiyyətlərin daha yaxşı başa düşülməsinə imkan verir.

Corc Lakoff və Mark Conson tərəfindən əsası qoyulmuş və insanın düşüncə proseslərində aparıcı rol oynayan konseptual metafor nəzəriyyəsinə görə metafor bədən təcrübəsinin, təfəkkürün, mədəniyyətin və dilin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan fundamental idrak mexanizmi kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn, metafor yaradan “*to amputate*” və “*prosthetic*” ləksemlərinin ingilis dilindəki definisiyalarına nəzər yetirək:

“*to amputate*” - “*to cut off a part of the body*” [9].

(bədənə bir hissəsini kəsmək)

“*prosthetic*” - “*relating to an artificial body part, such as an arm, foot, or tooth, that replaces a missing part*”

[10].

(qol, ayaq və ya diş kimi itirilmiş hissəsini əvəz edən süni bədən parçası)

Demək, konseptual metaforada insanın ruhu məcazi mənada amputasiya olunur. Ruhun bir hissəsi itirildikdən sonra əzilmiş mənəviyyət üçün metaforik protezin düzəldilməsi, yəni onu əvəz etmək mümkün deyil.

“... *you are executing his soul!*” [11].

(... siz onun ruhunu edam edirsiniz!)

Yuxarıdakı nümunədə isə “*executing*” sözü hüquqi termindir. İngilis dilində “*to execute*” feili aşağıdakı kimi izah edilir:

“*to kill someone as a legal punishment*” [8].

(qanunla ölüm hökmünü icra etmək)

Belə ki, insan ruhunun, mənəviyyətinin məhvi təsvir edilərkən geniş metaforikləşmə prosesi baş verir və daxili aləmin puç edilməsi edama bənzədir. Ölüm hökmü insanın fiziki məhvidir, lakin mənəvi məhv ilə müqayisədə hər iki məfhumun ümumi xassələrini aşkar edərək metafor yaratmaq olar.

Nəticə: Beləliklə, bütövlük baxımından müəyyən edilən kino diskurs həm lingvistik, həm də kommunikativ situasiyanı özündə ehtiva edən ekstralingvistik işarələr sistemindən ibarətdir; onun tərkib hissələrini təşkil edən mətn və dialoqun şifahi, eləcə də vizual komponentləri üst-üstə düşür.

Kino ünsiyyətinin baş verdiyi mədəni-ideoloji mühitdəki amillər lingvistik parametrlərlə birgə ön plana çıxır.

Bundan əlavə, kino diskursun önəmli, səciyyəvi əlamətlərinə onun zəngin konseptual struktura və koqnitiv xüsusiyyətlərə malik olması aiddir.

Bütün bunlar filmdə aktyor nitqinin keyfiyyətlərini öyrənməyə kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Manafoğlu, R.M. İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti/R.M.Manafoğlu, N.T.Tağısoy, R.K.Kamal, -Bakı: Mütərcim, -2010. -164 s.
2. Məhərrəmli, Q.M., Audiovizual nitq/Q.M.Məhərrəmli, -Bakı: Elm, -2000.-444 s.
3. Məhərrəmli, Q.M., Televiziya dili/Q.M.Məhərrəmli, -Bakı: Elm, -2005. -325 s.
4. Veysəlli, F.Y.German dilçiliyinə giriş/F.Y.Veysəlli, -Bakı: Mütərcim, -2011. -408 s.
5. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка/И.В.Арнольд. - Москва: Наука, -2002.-384 с.
6. Ярцева, В.Н. Большой Энциклопедический Словарь:Языкознание/В.Н. Ярцева. -Москва: Большая Российская Энциклопедия. -1998. -685 с.
7. Cruse,D.A.Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics/D.A.Cruse.-Oxford: Oxford University Press, -2000. -424 p.
8. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/execute>
9. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/amputate>
10. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/prosthetic>
11. <https://www.scripts.com/script-pdf/17578>

Açar sözlər: diskurs, kino, mətn, metafor, koqnitiv dilçilik

Ключевые слова: дискурс, кино, текст, метафора, когнитивная лингвистика

Keywords: discourse, cinema, text, metaphor, cognitive linguistics

XÜLASƏ

İngilisdilli kino diskurs bir sıra səciyyəvi cəhətlərə malikdir. Bu məsələyə multidisiplinar tədqiqatları birləşdirən koqnitiv dilçilik kontekstində yanaşmaq olar.

Məqalədə kino diskursda canlı nitqin formalaşmasının koqnitiv əsasları, konseptual metaforlar, fon bilikləri təhlil edilir, bədii filmdən nümunələr gətirilir. Bundan başqa məqalədə qeyd edilir ki, ingilisdilli kino diskursun strukturu zəngin məcazlar sistemindən ibarətdir.

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО КИНОДИСКУРСА
РЕЗЮМЕ**

Англоязычный кино дискурс имеет ряд отличительных особенностей. К этому вопросу можно подойти в контексте когнитивной лингвистики, интегрирующей междисциплинарные исследования.

В статье анализируются когнитивные основы формирования живой речи, концептуальные метафоры, фоновые знания в кинодискурсе, приводятся примеры из художественного фильма. Кроме того, в статье отмечается, что структура англоязычного кинодискурса состоит из богатой системы метафор.

**SPECIFIC ASPECTS OF ENGLISH CINEMA DISCOURSE
SUMMARY**

English film discourse has a number of distinctive features. This issue can be approached in the context of cognitive linguistics, which integrates multidisciplinary studies.

The article analyzes the cognitive bases of the formation of live speech, conceptual metaphors, background knowledge in cinema discourse, and provides examples from a feature film. In addition, the article mentions that the structure of English film discourse consists of a rich system of metaphors.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva